

ایران و حکومت عبدالکریم قاسم در عراق

روز 23 تیر 1337 زمانی که رهبران ایران و پاکستان و ترکیه در استانبول منتظر نوری سعید نخست‌وزیر عراق و ملک فیصل دوم پادشاه و شاهزاده عبدالآله نایب السلطنه سابق این کشور بودند تا یکی از اجلاس‌های دوره‌ای پیمان «بغداد» را برگزار کنند، کودتای خونین در عراق به حیات رهبران رژیم پادشاهی این کشور خاتمه داد.

گروهی موسوم به «افسران آزاد» به فرماندهی ژنرال عبدالکریم قاسم فرمانده نیروهای مسلح عراق بانی این کودتا بودند. کودتا با هیچ مقاومتی روبرو نشد نخبگان کاخ سلطنتی به سرعت به کودتاچیان پیوستند و سیاستمداران متمایل به انگلیس این کشور مخفی یا متواری شدند. بعضی منابع خبری غرب این کودتا را ناشی از نفوذ اندیشه‌های جمال عبدالناصر در عراق و بعضی دیگر آن را ناشی از نفرت مردم از سیاستهای انگلیس در این کشور تلقی کردند. ولی تقریباً تمامی منابع خبری و سیاسی جهان از اینکه فرماندهی کل نیروهای مسلح عراق در رژیم انگلیسی حاکم بر این کشور توسط یک کمونیست اداره می‌شد متعجب شده بودند. عبدالکریم قاسم که در هنگام کودتا 44 سال داشت، در فاصله سالهای 1319 تا 1335 توانسته بود تمامی مدارج نظامی ارتش عراق را طی کند و به فرماندهی آن دست یابد. او توانسته بود عقاید افراطی و چپگرایانه خود را در فاصله حداقل دو دهه پر حادثه عراق از دید رژیم غربگرا و انگلیسی نوری سعید مخفی نگاه دارد و با همین گرایش، حساس‌ترین منصب نظامی کشور یعنی ریاست ستاد ارتش عراق را به مدت چند سال بر عهده داشته باشد.

کودتای قاسم موجب خشنودی مسکو و قاهره و نگرانی واشنگتن و لندن و ترس شدید شاه ایران شد. به طوری که شاه علیرغم برهم خوردن اجلاس استانبول، چند روزی در این شهر ماند تا مطمئن شود حوادث عراق واکنشی در ایران ایجاد نکرده است و آنگاه به کاخش که با دهها تانک و نظامیان در حال آماده باش مراقبت می‌شد، بازگشت.

نخستین واکنش غریبه‌ها دخالت نظامی در خاورمیانه بود. آمریکاییها با ادعای دعوت مقامات لبنانی، 10 هزار تفنگدار دریایی خود را به بیروت اعزام کردند و انگلیسی‌ها 2500 چترباز خود را به اردن گسیل داشتند.

با سرنگونی رژیم شاهی در عراق، شاه ایران به دلیل از دست دادن یکی از هم‌پیمانان خود در خاورمیانه بسیار بیمناک شده بود. با این رویداد، روابط ایران و عراق بار دیگر بحرانی شد و علاوه بر اختلافات مرزی، اختلاف ایدئولوژیک نیز بر روابط دو کشور سایه انداخت. برنامه‌های سوسیالیستی رژیم جدید عراق خوشایند حکومت شاه نبود و به تدریج دولت ایران را به تحریک کرد های عراق ترغیب نمود. علاوه بر این ادعاهای ارضی عبدالکریم قاسم نسبت به خاک کویت، نیز با نگرانی ایران و اعلام حمایت ایران از تمامیت ارضی کویت توأم گردید. رهبران کودتای عراق به هیچ یک از قراردادهای مرزی و تعهدات حکومت پیشین عراق درباره اختلافات آبی با ایران پایبند نبود.

اگر چه حکومت شاه 17 روز پس از کودتای قاسم، رژیم وی را به رسمیت شناخت ولی این اقدام مانع از ابراز سیاستهای تند و خصمانه قاسم نسبت به ایران نگردید. قاسم، اروندرود را با نام «شطالعرب» بخشی جدائی‌ناپذیر از خاک عراق دانست و حتی تهدید کرد که «اگر حقوق عراق در این آبراه مطابق میل دولت این کشور حل و فصل نشود، حتی آن حاشیه 5 کیلومتری که طبق عهدنامه 1937 م / 1316 ش. به ایران واگذار کردیم، پس خواهیم گرفت.»¹

قاسم مدعی شد «عراق در سال 1937 تحت فشار جدی قرار داشته و ناچار شده بود حاشیه‌ای 5 کیلومتری به ایران واگذار کند و این عمل عراق نوعی بخشش بوده نه استرداد یک حق مکتسبه.»²

در مقابل این ادعاها وزارت خارجه ایران در بیانیهای ضمن تشریح جزئیات توافق‌های تهران و بغداد در دوران حکومت پادشاهی عراق، رژیم قاسم را به جنگ‌افروزی و ماجراجویی متهم کرد و سپس ارتش ایران نیروهای خود را در زمین، هوا و دریا به حال آماده باش درآورد. دولت ایران بخش عظیمی از قوای نظامی را در پالایشگاه آبادان در مجاورت مرزهای عراق مستقر کرد و ناوگان جنگی عراق در بندر فائو نیز به حال آماده باش درآمدند. با این همه، جز زد و خوردهای پراکنده، رویارویی جدی بین قوای طرفین به وقوع نپیوست زیرا دولتهای آمریکا و انگلستان طرفین را به خویشن‌داری دعوت کردند.

از اواخر خرداد سال 1338 ایران و عراق سعی در بهبود روابط سیاسی نمودند. دولت عراق عبدالمطلب امین را به سمت سفیرکبیر عراق در تهران مأمور کرد و از دولت ایران هم تقاضا نمود سفیر خود را مجدداً روانه بغداد نماید. در ابتدای سال 1339 حملات رادیویی طرفین قطع شد، لحن مندرجات جراید نرم‌تر گردید و کم‌کم اوضاع و احوال به صورت عادی برگشت. در مرداد 1339 آقای عضدی به سمت سفیرکبیر ایران اعزام بغداد گردید و در ملاقاتهایی که با عبدالکریم قاسم و هاشم جواد وزیر امور خارجه عراق به عمل آوردند همواره صحبت از بهبود روابط بین دو دولت بود تا در محیط دوستی و مسالمت شروع به مذاکره برای رفع اختلاف

شود. 3 با این وصف تا زمانی که رژیم چپگرای عبدالکریم قاسم در عراق حاکم بود هیچ تحوّل در روابط بین دو کشور صورت نگرفت. فقط سران حزب توده از مسکو و برلین شرقی به بغداد رفتند و به دلیل نزدیک بودن به مرزهای ایران، پایتخت عراق را پایگاه فعالیت‌های خود علیه رژیم شاه قرار دادند.

دولت ایران در دوران 4 ساله حکومت قاسم هر چه بیشتر به آمریکا نزدیک شد. 4 و آمریکائیان با توجه به حوادث عراق، حضوری بیشتر و تعیین کننده‌تر در پیمان بغداد ایفا کردند.

خروج جمهوری عراق از پیمان بغداد و ارسال اسناد سری دبیرخانه آن به قاهره، موجب گردید که دولتهای ایران، پاکستان و ترکیه از آمریکا تقاضا کنند رسماً در این پیمان منطقه‌ای، که اکنون نام آن به سازمان پیمان مرکزی (سنتو) تغییر یافته بود، شرکت کند. اگر چه دولت آمریکا در اغلب کمیته‌های سنتو عضویت داشت، اما از الحاق رسمی به آن با توجه به حساسیت موقعیت خودداری نمود. در عوض پیشقدم شد تا پیمانهای دو جانبه با سه کشور منطقه تنظیم و امضاء نماید و متعهد گردید که هر گاه یکی از کشورهای فوق مورد حمله کمونیسم بین‌المللی قرار بگیرد بی‌درنگ به کمک آنها بشتابد. بر این اساس دولت آمریکا طرح موافقتنامه‌ای را تنظیم و در اختیار دولت دکتر اقبال قرار داد که بر اساس آن در صورت تجاوز به خاک ایران، دولت آمریکا بر اساس قانون اساسی آن کشور اقدام مقتضی، که شامل استفاده از نیروهای نظامی خواهد بود، با موافقت طرفین و برحسب درخواست دولت ایران به عمل خواهد آورد.

سقوط حکومت عبدالکریم قاسم در 19 بهمن 1341 و به قدرت رسیدن رژیم‌های میان‌رو عبدالسلام عارف و عبدالرحمن عارف گرچه سبب شد از تنش موجود در روابط دو کشور ایران و عراق کاسته شود ولی در همین مدت ایران مقادیر معتدله‌ای سلاح از آمریکا وارد کرد و توازن قوا در منطقه را به نفع خود تغییر داد. علاوه بر این جنگ 6 روزه اعراب و اسرائیل نیز فرصت بیشتری به رژیم شاه داد تا خود را به اسرائیل و آمریکا نزدیک سازد.

پی‌نویس:

- 1- برگرفته از مصاحبه مطبوعاتی یازدهم آذر 1338 عبدالکریم قاسم در بغداد، روزنامه اطلاعات.
- 2- سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی، عبدالرضا هوشنگ مهدوی، نشر البرز، ص 259.
- 3- روابط ایران و عراق به روایت اسناد ساواک، مرکز بررسی اسناد تاریخی، ص 24.
- 4- در دوران 4 ساله کودتای قاسم در عراق، کابینه دکتر منوچهر اقبال در ایران بر سر کار بود.